

BESZÁMOLÓK

SZEMLEK

REFERÁTUMOK

Útban az információs etika felé?

„Cyberspace” avagy az információs szolidaritás

Egy konferencia szervezéséről

A címben felvetett kérdés az UNESCO INFOETHICS II. konferenciájával kapcsolatos (Monte-Carlo, 1998. október 1–3.). Megrendezésére az 1997 őszén tartott I. konferencia ajánlására került sor. A II. konferencia megszervezésében és támogatásában több szervezet is közreműködött, úm. a helyi kormányzat, a konstanzi egyetem információtudományi kara, az NSZK külügyminisztériuma és mások. Váltakozva mintegy 150–200 résztvevő volt jelen rajta [1]. A közép- és a kelet-európai régió gyengén képviseltette magát, annál inkább a fejlődő országok, különösen Afrika. Magyarországról én voltam az egyetlen résztvevő – Nyíri Kristóf akadémikus akadályoztatása miatt [2]. *Modernisation-culture-assistance technique* címmel dolgozatot nyújtottam be. A könyvtáros szakma jelenléte feltűnően csekély volt, ami arra utal, hogy a szakma és a szakirodalmi informatika szimbiózisában még sok a tartalék [3].

A konferencia szervezése az UNESCO-tól megszokottan magas színvonalú volt. Tartalmi észrevételeimet az alábbiakban adom közre, amelyek nemcsak az előadásokra és a vitákra vonatkoznak, hanem az „információs etikán” érthető széles körű társadalmi összefüggésekre általában [4]. Ezek az összefüggések pedig alighanem a jelen, és még inkább a 21. század központi problematikái közé sorolandók. Mai megfogalmazásban a „cyberspace” megvalósulásának témaköréről van szó. A tanácskozás menetrendje is nagyban-egészben ezt tükrözte, nem súlyozva azonban egyfelől az alapvető dolgokat, másfelől a részleteket és a technikai jellegű kérdések közötti különbségeket.

Három témakörben, ezen belül 2-2 kerekasztal-megbeszélésen sorjázta az előadások és a viták (rövidítetten):

A) *Közszolgálat és többnyelvűség*: 1. Információfejlesztés, 2. Többnyelvűség; B) *Személyiségi jogok – biztonság a „cyberspace”-ben*: 3. „Privacy”-védelem, 4. Tulajdonvédelmi biztonság; C) *Társadalmak és globalizáció*: 5. Kognitív oktatás (ennek bevezető előadását tartotta volna Nyíri Kristóf), 6. Gazdasági és multikulturális felelősség (az én dolgozatom ezt vázolta a fejlődő országokkal kapcsolatban). Az 1–6. alatti témakörök dolgozatai sokszorosított formában hozzáférhetőek voltak, a teljes anyag az Interneten lehívható [5].

A „cyberspace” eszköz és ideológia

A konferencián felvetett és vitatott kérdések szinte mindegyike lényeginek, érdeminek tekinthető, amennyiben akár *hipotézisként*, akár *tényként* fogadjuk el

- az információs társadalmat mint valóságos új társadalmi formációt,
- a „cyberspace” kedvező hatását a fejlődő országokra,
- a kulturális hagyományok és az Internet harmonikus együttműködését a pénzügyi támogatások figyelembevételével,
- a nemzetközi pénzmozgások abszolút prioritásának nem meghatározó jellegét a világkommunikációs rendszerben,
- a gazdasági és kulturális esélyegyenlőség témakörét nem alapvetőnek, hanem csak mint egyikét a vonatkozó problematikának.

Mindezekkel összefüggésben pedig: a „cyberspace” a legmagasabb szintű technológia megvalósulása-e, vagy a marketingtől nem idegen ideológiai fogalom, vagy mindkettő? Hogyan kapcsolódik ezekhez a kérdésekhez az etika (szűkebb és tágabb értelemben)?

Igaztalan és túlzás volna azt állítani, hogy a felvetett „amennyiben elfogadjuk” témák ne kaptak volna hangot a konferencián, de ugyanúgy azt is, hogy ezeket a témákat jelentőségüknek megfelelően kifejezett kritika kísérte volna. A részletkérdésekben igen, az alapvetőkben, mint a nemzetközi pénzmozgások és az esélyegyenlőség nem, illetve csak nagyon szőrmentén. Nyilvánvaló, hogy ezek megítélése nem egy konferencián alakul ki, hanem a résztvevők beállítottságán múlik. Így például, aki a „cyberspace”-t, az Internetet egy új kultúra hírnökeként, vagy társadalmi valóságként értékeli, pozitívabbnak ítéli meg a konferenciát és az ottani hasonló megnyilvánulásokat, mint akinek (ezek közé tartozom én is) fenntartásai vannak a két fogalom új kultúráként való kezelésében, és a hangsúlyt az eszköz jellegre helyezi. Ez az eszköz mint a legmagasabb szintű technikai forradalmi vívmány, akárcsak a hozzá hasonlók a történelemben (ha azok nem is voltak annyira mélyrehatóak és globálisak) rendkívüli módon befolyásolja a kultúrát, benne az ismeretszerzés lehetőségeit, de nem válik új kultúrává. És itt akár el is lehet tekinteni a valósan felhozható különböző intenzitású negatív hatásoktól, mint amilyen

- a személyi jogok sértése (lásd legújabban a Clinton-hecckampányt az Interneten, ami nemcsak egy közéleti személyt, hanem egy országot kompromittál; felszólalásomban érintettem is ezt);
- a világgommunikációs rendszer lehetőségeiből adódó gazdasági torzulás, amely a nemzetgazdaságokat veszélyezteti, és ezáltal társadalmi konfliktusokat gerjeszt;
- az elmagányosodás irányába taszító hatás stb.

A konferenciára utalásnak azonban nem ez a célja. Az előzőkben említett tények és trendek csak adalékok egy „új kultúra” megkérdőjelezéséhez. Ez nem vitatja a „cyberspace”-nek nevezett technikai vívmány rendkívül pozitív lehetőségeit a kutatásban, az oktatásban, az ismeretterjesztésben, a mindennapok információszerzésében.

A konferencia célkitűzései nagyban-egészben megfogalmazták a fent említett témaköröket, azonban a konszenzust keresve kerülték a kritikai élt. Ez megfelel a nemzetközi szervezetek szokásos konferenciaeljárásának, ami jellemezte a zárónyilatkozatot is. A célkitűzések három jelenségre koncentráltak:

- az etikai kihívások felismerésére,
- országos irányelvek kidolgozására a felmerülő problémák megoldása érdekében,
- a nemzetközi együttműködés stratégiájának kimunkálására.

E célkitűzések bemutatását többnyire színvonalas előadások vezették be a kerekasztalviták előtt. Ezek alaposan foglalkoztak

- a többnyelvűséggel, vagyis az angol nyelv monopóliumának feloldásával (inkább az uniformizálódás veszélyeit elemezték, kevésbé a megoldási lehetőségeket);
- a „privacy”, a magánélet jogainak biztosítékai-val (mindkét témakör megvitatásában a fejlődő országbeli szakértők, úm. India, Srí Lanka, Dominika küldöttei és mások intenzíven vettek részt);
- az oktatással, a kultúra és a globalizáció összefüggéseivel.

Különösen érdekes volt Hamelink amszterdami professzor előadása a „cyberspace” kezeléséről, amihez egy „népi kommunikációs charta” megalkotását tartja szükségesnek.

A zárszót az izlandi köztársaság volt elnökösszonya, *Finnbogattodir* tartotta a Tudományos Ismeretek és Technológia Etikai Világbizottságának elnökeként. Kiemelte a konferencia kezdeményező és előremutató jelentőségét. A zárónyilatkozat hangsúlyozza az információ és a kommunikáció új környezetének hatását a társadalmi struktúrára és az értékrendre, az egyének döntő szerepét jövőjük kialakításában, ebben az UNESCO közreműködését, és talán legfontosabbikként: a kulturális és nyelvi sokoldalúság erősítését, bátorítását. Kimondatlanul mindez a gondolkodásbeli, nyelvi sőt gazdaságbeli uniformizálódás elleni programnak tekinthető, de úgy, hogy szövegszerűen ne érintse a fejlett országokban uralkodó neoliberális-monetarista tendenciákat. Érthető ez a tapintat.

Információs etika vagy szolidaritás?

Amint a fentiekben szó volt róla, a tanácskozással konszenzusra törekedve nem élezte ki a vitatott kérdéseket, a leginkább vitathatókat pedig fel sem vetette. Mint például azt, hogy a „cyberspace” ideológiája nélkül mi volna magának az információs társadalomnak a tartalma? Valószínűleg egy ilyen vita nem is annyira egy kulturális jellegű konferenciára tartozik, mint inkább politikai, közgazdasági, szociológiai megközelítések alkalmazására. Néhány megfontolást ehhez.

Valóban az információs etika a legkifejezőbb fogalma az információs társadalom és a szupersztráda tartalmi megítélésének? Mennyire érzékelhető az elvont gondolkozást feltételező etika a nem professzionális információkezelők számára? Az információs szolidaritás nem kifejezőbb-e? Mi volna értendő ezen? Többek között:

- a hagyományos kultúra és az informatika (itt behelyettesíthető az Internettel) közötti kölcsönösen elismert értékrenden alapuló szolidaritás, érdekegyeztetés a használók érdekében;
- a többnyelvűség használatából következően bármilyen nyelvi monopóliumot kizáró, a nemzeti identitásokat erősítő szolidaritás;

- az *esélyegyenlőség* lehetséges optimumára (a teljesség utópikus, illuzórikus) való törekvés iránti szolidaritás az információ hozzáféréseiben;
- az információs társadalom, a „cyberspace”, a „virtuális könyvtár” *valóságának kutatásában* megnyilvánuló tolerancia és szolidaritás;
- szolidaritás annak felismerésében és elfogadásában, hogy a globális kommunikációs rendszer társadalmi-tudományos és nem cenzúra jellegű *nemzetközi korlátozásokat* igényel a gazdaság és a szórakoztatási kultúra területén.

Mindezen észrevételek szétszórta, különböző intenzitással és hangsúlyokkal a szolidaritás mint terminológia használata nélkül jelentkeztek a konferencián is. Ennek ellenére esetleg érdemes volna a szolidaritás fogalmával (is) operálni a további kutatásokban, erősíteni a vizsgálódások kifejezetten társadalomtudományi vonatkozásait. A szerző tudatában van annak, hogy észrevételeinek jó része ellenvéleményeket válthat ki.

Jegyzetek

- [1] Kiállítást is rendeztek (szervezője *Vásárhelyi Pál*), amelyet meglehetősen csekély érdeklődés kísért. Magyarországról a BME Könyvtára és a budapesti titkárságú EDEN (európai távoktatási hálózat) volt kiállító.
- [2] Részvételemet a *Soros-alapítvány* 434/1521. sz. pályázata tette lehetővé.
- [3] Az egyik kerekasztalvitát levezető *Nancy John* (USA), az IFLA másodalelnöke sajnálatát is fejezte ki a szakma gyér képviselője miatt, amire reagáltam felszólalásomban. Itt jegyzem meg, hogy voltak már az információs társadalom és a könyvtár(ak) közötti összefüggésekről nemzetközi tanácskozások, mint pl. „Libraries and Publishers as Main Players in the Information Society” 4th European Bielefeld Colloquium (1998. február). Több hasznos információval szolgál e tekintetben is az ISPO (Information Society Project Office), EU DG III/XIII tájékoztató kiadvány összeállítása.
- [4] Közleményem több ponton is kapcsolódik a „Gazdasági és kulturális esélyegyenlőség az információs társadalomhoz vezető úton” c. 022109. sz. OTKA-kutatáshoz.
- [5] A konferencia anyagainak jó része megtalálható az Akadémiai Könyvtár Levéltárában.
Internet: <http://www.unesco.org/webworld/infoethics2/index.htm>

Rózsa György
(„Pro Bibliotheca” Alapítvány)

A folyóirat-gyűjtemény válsága: lemondások

Korábbi tanulmányokra és saját tapasztalataikra támaszkodva a szerzők megvizsgálták, hogyan alakult a folyóiratok lemondása az 1992–1994-es időszakban. Tíz amerikai egyetemi könyvtárát szemléltek ki a vizsgálatban való részvételre, s föltételezték, hogy az így nyert adatok alapján országos tendenciákat is megállapíthatnak.

Az adatok összegyűjtésében és elemzésében a Faxon cég nyilvántartásaira voltak utalva, mivel a vizsgálatba bevont könyvtárak a hazai (az USA-ban kiadott) folyóiratokat ettől a cégtől rendelik meg; így a felmérés is csak a hazai folyóiratokra terjedt ki. Nem foglalkoztak az egyes könyvtárak adataival külön-külön, hanem egyetlen, összevont, virtuális könyvtár folyóirat-gyűjteményének megrendeléseiként és lemondásaiként kezelték az adatokat (1. táblázat).

A tíz egyetemi könyvtár kollektív folyóirat-gyűjteménye a három év összesített megrendelése alapján több mint 200 000 címet tartalmazott. Az elemzést számítógép segítségével végezték el, s csak a leglényegesebb adatokra tértek ki. A tartalmi csoportosításhoz a Kongresszusi Könyvtár szakrendjét használták.

1. táblázat
A virtuális könyvtár összes megrendelt és lemondott hazai folyóirata (1992–1994)

	Megrendelve	Lemondva	Lemondások %-ban	Inflációs ráta
1992	72 585	9 094	12,5%	12,2%
1993	71 119	8 239	11,5%	11,1%
1994	60 923	5 037	8,3%	10,9%
Összesen	204 627	22 370		

Főbb megállapítások

Ahogy csökkent a vizsgált három évben a hazai előfizetett folyóiratok száma, úgy csökkent a lemondások száma és az inflációs ráta is. Ez igazolja az ösztönös megérzést: a folyóirat-gyűjtemények fejlődését a piac határozza meg; a könyvtárak sokkal inkább gazdasági kényszer hatására vizsgálják felül rendeléseiket, nem pedig a használók igényei vagy gyűjteményi megfontolások alapján. A hazai folyóiratok megrendeléseire a folyóiratkeret kevesebb mint felét költi e tíz könyvtár; valószínű, hogy a külföldi előfizetéseket is hasonló mértékben mondják le.